

Др Ђорђе БОРОЗАН

СЈЕВЕРНА АЛБАНИЈА И АЛБАНЦИ У ПОЛИТИЧКИМ ПЛАНОВИМА КРАЉА НИКОЛЕ

I

За вријеме дуге владавине књаза Николе I Петровића Његоша (1860-1918) у његовим глобалним политичким, националним и стратегијским визијама Црне Горе, сјеверна Албанија и албанска племена на том простору били су често присутна преокупација.

На главним правцима ширења црногорских граница: према Херцеговини, Старој Србији и скадарској Албанији, овај трећи правац ширења сматрао је књаз Никола утолико значајнијим што је Турска Албанија, вишевијековним преферирањем скадарских паша и везира на Стару Црну Гору и Брда била главна и често смртна пријетња. Њихова природна упућеност према Скадарском језеру, Зети, Подгорици, Крајини и Приморју, гдје су, на просторима Дукље и Зете, настала државна упоришта српкословенског средњовјековља, определијелила је националноослободилачку мисију краља Николе и у овом правцу, чинећи је једном од окосница његових државничких схватања. С разлогом је ово прегнуће било у првом плану, јер се према успјеху на овом правцу мјерио учинак претходника из куће Петровића и процјењивао смисао њихових напора за економски и политички опстанак Црне Горе. На овим историјским упориштима баштинила се државноправна традиција из које се изводила црногорска индивидуалност и препознатљивост у међународним односима.¹

Скадарска Албанија, познатија под називом Малесија, била је простор у којем су вишевијековном симбиозом испреплетане менталне и карактерне црте малесијских братстава и племена са црногорским подручним племенима и нахијама. Међутим, од турског освајања Албаније, Скадар је постао симбол тамног

¹ Више о томе: М. Дашић, *Преглед територијалног ширења црногорске државе*, Историјски записи, св. 1. Титоград 1987.

источног вилајета. Из њега су османске паше и везири често походили Црну Гору с војскама спремним на свако зло. По вољи Алаха и султана, против балканских хришћана чинили су многа злодјела, похаре, и бешчашћа сваке врсте по Албанији, Македонији, Старој Србији, Црногорским брдима и Херцеговини.

Тако је било и на почетку владавине књаза Николе, који се 1862. године суочио с Осман-пашиним походом на Црну Гору.² Из овог, за Црну Гору тешког рата, окончаног упливом и заштитом оновремених европских сила, млади црногорски владар спознао је да скадарске паше настављају давно провјерену им мисију да, када се год укаже прилика, покушају загосподарити Црном Гором. Из Скадра су се и у овоме рату сручиле вјерскополитичке муње и громови према Цетињу и баш зато, из разлога који надилазе смисао освете, књаз Никола настојао је да скадарску Малесију и Албанце у њој помогне и подстакне на отпор турској власти и евентуално их прикључи Црној Гори.

II

Питањем сјеверне Албаније и тамошњих Албанаца (Малисора, Мирдита и других племена) бавио се књаз Никола, коликог због политичких и стратегијских планова Црне Горе толико и због слободарске и антитурске акције, којој су ова сјеверноалбанска племена била традиционално склона.

Везе и односи сусједних црногорских и сјеверноалбанских племена у скадарској Малесији свједоче о дубокој вишевијековној узајамности оствареној на заједничким државним баштинама династа Војислављевића, Немањића, Балшића и Црнојевића. Сјеверна Албанија са Скадром, политичким, духовним и економским средиштем средњовјековне Дукље и Зете, била је простор од особитог значаја за геополитички положај Црне Горе.

Стара Црна Гора, упућена на Скадар и Котор, с којима је скопчана сва њена прошлост и борба за политички и економски опстанак, за доба краља Николе уздизала се и снагом сопствених прегнућа силазила ка Скадарском језеру и Приморју упркос премоћној Турској која је Албанију и Албанце сматрала снажним упориштем своје балканске антихришћанске политичке стратегије. Скадар је, управо стога, од турских времена, у свијести Црногораца и балканских хришћана био симбол зла.

Од почетка владавине Николе Петровића-Његоша Црна Гора је поступно прерасла из „војничког логора” у државу све препознатљивијег субјективитета. Овај владар пјесничке душе и трибунске нарави, одлучан и храбар војсково-

² Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, Београд 1963, стр. 519; *Црна Гора*, Београд 1976, стр. 256-257

ђа и државник, спјевао је у поеми „Пјесник и вила” свој политички програм на особит начин разговарајући с вилом о српској и црногорској прошлости, подсјећајући на значај и трагичну судбину „Скадра на Бојани”.

Давнашњи обичај да се на Цетињу о Новој години, Петровдану и Богојављењу сакупи много народа из Зете, Албаније, Боке Которске и Херцеговине користио је књаз Никола као прилику да виђеније прваке упозна са зулумима које српски народ више не може трпјети и поручи им да се морају припремати за скоро ратовање против Турске. Са скупштина у Острогу на Тројчиндан поручивао је да заклетву дату на ђивоту св. Василија Острошког понесу као завјет и увјерење о нужности ослобађања својих крајева од турског ропства. Да би размахнуо таква расположења и народ охрабрио, покренуо је 1871. лист „Глас Црногорца” и ускоро га претворио у снажно гласило националне пропаганде. Његове поруке, идеје, планови и смисао за политичку акцију дошли су до изражаја управо у вријеме када је српско новинарство преко новосадске „Заставе” поздрављало црногорског књаза као великог поборника идеје свесрпског ослобођења и уједињења. На Цетињу се све чешће, жучно и убојито, говорило и писало о заједничкој сили коју спрам Турске могу демонстрирати Срби, Бугари, Грци и Румуни ако заједнички пођу у сусрет догађајима које упорно слуте стални црногорско-турски инциденти на границама”³

У стварању климе националноослободилачких тежњи и расположења прослављен је 1871. на Цетињу Видовдански сабор, весело и с радошћу која је одјекнула „широм српског свијета”.⁴ И док су свечаности трајале стигла је радосна вијест да се краљу родио син, првијенац и наслједник, што ионако прегријаним патриотским расположењима, тумаченим на страницама листа „Црногорац”, даде прилику да ултимативно поручи: „Па докле ћемо овако? /... / Ако је јунаштво и слава издржати нечувене муке, још је веће јунаштво и слава избавити се тијех мука, постати слободан. /... / Отарасимо се самообмана и пружимо братску руку један другом и устанимо сви заједнички и ослободимо се”.⁵ На страницама овог листа из броја у број учестали су овакви позиви балканским хришћанима: „Устанимо на оружје, и учинимо као што је Италија с Римом!”. Ова снажна агитација за одлучно спремање свенародне буне оснажи устанку склоне Херцеговце и у Албанију доведе до побуне коју су Црногорци здушно помогли.⁶

³ Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија – Мемоари – Путописи* (у даљем тексту *Мемоари краља Николе*) Цетиње 1969, књ. V, стр. 106-107.

⁴ Исто, стр. 155.

⁵ Исто, стр. 158.

⁶ Исто, стр. 168-169.

Пратећи ове манифестације и узлет патриотских расположења у Црној Гори, аустроугарска и италијанска влада забраниле су дистрибуирање листа „Глас Црногорца” на својим државним територијама. У књазу црногорском препознале су такмаца који националноослободилачку мисију Црне Горе усмјерава према Херцеговини и сјеверној Албанији, територијама ка којима су већ преферирали из сопствених стратегијских разлога. Невољно и с подозрењем у Бечу и Риму се, у политичким и новинским круговима, говорило о амбицијама тајних одбора који су заступали идеје о ослободилачкој мисији Црне Горе и Србије на територији Босне и Херцеговине, Старе Србије и Албаније.

III

Турска власт се, по својој традиционалној навици, правила глува за невоље и вапаје угњетене раје чији су крици допирали у све крајеве Црне Горе, Србије, широм Европе и свијета. Нескљона било каквим промјенама, упркос обећањима здушно даваним кабинетима европских сила, Порта је околним пашама и везирима издавала заповијести на основу султанових берата да пријете војском и на граничним зонама држе под контролом бунцијски црногорски покрет. Плашећи се његовог акционог размаха према Херцеговини, Старој Србији и Албанији, турске војне посаде су настојале да се овај „војни логор”, каква је Црна Гора била и пред Источну кризу 1875. године, држи строго одвојено од хришћанског српског становништва у околним турским санџацима и вилајетима.

Ободрен надом скорог ослобођења својих сународника, књаз Никола је дубоко поимао смисао Скадра, овог надасве политичког, економског и стратегијског циља надомак Црне Горе. Његова смјела политичка и национална агитација од времена када намисли Турска да системом војних утврђења „затвори” Црну Гору од Спужа, Подгорице и Жабљака, размахну традиционалну племенску узајамност и ојача везе са малесијским племенима. Све чешћим боравком на Цетињу мирдитски прваци постајали су присталице заједничког отпора. Буна у Краснићима априла 1871. године, и долазак због помоћи на Цетиње племенских главара Шећер-аге и Бајрам-аге, које на повратку ухватише Турци и осумњаше за везе са Црном Гором, показала је да агитација црногорских емисара у том дијелу Албаније наставља путем који су формулисали, Споразумом о одбрани и нападу на Турке, владика Петар II Петровић-Његош и мирдитски првак Биб Дода 1849. године.⁷ Током љета исте године покушао је скадарски валија

⁷ До овог савеза дошло је посредовањем књижевника Матије Бана, који је према упутствима о пропагандном раду на подручју Мирдита и осталих сјеверноалбанских католичких племена успио да преко свог агента, опата дон Карла Краснића, придобије

Исмаил-паша да хапшењем првака Кастрата, Климента, Хота и Груда смири узрујаност међу овим племенима и прекине њихове везе са Црном Гором. Међутим, рушење њихових племенских самоуправа и страховања да ће и њих као и друге Турке узети у низам (редовну војску) и укључити их у градње путева и друге војничке обавезе, наведе прваке Малисора на побуну и тражење помоћи и савјета од књаза Николе.

Како услови за општи устанак још нијесу били сазрели, а њиховој самосталној акцији књаз Никола није био склон због својих политичких планова, савјетовао им је да „избјегавају сусрет са царском војском”, да се не уписују у низам. И овом приликом послао им је своје повјеренике да их одрже у расположењу сталне спремности на отпор властима у Скадру.⁸

Страхујући да ћудљиви Малисори не нападну Скадар, Исмаил-паша и султанов изасланик Мехмед-Али паша послат из Цариграда, због смиривања стања у сјеверној Албанији, позваше првака Хота Чун Мулу и објаснише му да султан од њих не тражи ништа и да им се неће одузимати оружје уколико остану мирни.⁹ Увријеђен због сумњичења својих племеника да су га поклонима и обећањима придобили како би задржао Малисоре од акције до прикупљања војске из других дјелова царства, Мула позва Хоте и поведе их да силом уђу у Скадар. Овако исхитрен и неорганизован напад заврши се сукобом са турским низамом у којем погибе преко 400 Малисора. Вијест о њиховој погибији брзо се рашчу по цијелој Албанији која се убрзано „спремала на општи устанак”. Међутим, неслога албанских племена и овога пута учини своје – све се заврши великом буком и затварањем Малисора у своја села и непроходне планине.¹⁰

Послије овог догађаја турске власти у Скадру постале су још неповјерљивије „према Арбанасима”. Оваквим расплетом књаз Никола био је задовољан утолико што је отпор Малисора ишао смјером јачања албанског антитурског покрета како је и планирао. Одржавао је ова племена у ратоборном расположењу и истовремено уздржавао их од непотребне пренагљености. Првак Мирдита с књазом је више пута разговарао о привржености ових племена и готовости да буду са Црном Гором. Као јемство овом узајамном поверењу оставио је на Це-

мирдитског првака Биб Доду за разговоре са Илијом Гарашанином и Његошем. Више о томе: В. Стојанчевић, *Обновљена српска држава и Арбанаси 1804-1806. године*, Зборник Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, стр. 21-22; Г. Јакшић, *Један извештај о Албанији*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију, Београд 1924, стр. 170-192.

⁸ *Мемоари краља Николе*, стр. 170.

⁹ Исто, стр. 171.

¹⁰ Исто, стр. 172.

тињу свог сина да се школује. Од 1872. до 1875. син мирдитског првака био је почасни ађутант књаза Николе.

Даљем узајамном повјерењу између Црне Горе и Малисора знатно је допринио рад утицајног првака Куча Марка Миљанова Поповића, уважаваног од свих арбанашких племена због чојства, личног јунаштва и правдољубивости. Прваци Кастрата, Истинића, Гаша и Бериша долазили су 1873. књазу на Цетиње и тражили да им пошаље Марка Миљанова који би им најбоље могао помоћи у њиховим међусобних завадама и изналажењу заједничког отпора османским властима. По књажевом одобрењу, Марко је једно вријеме боравио међу Краснићима и са њиховим прваком Бињак Алијом успјешно извршио повјерену мисију.¹¹

IV

Догађаји у Подгорици поводом убиства утицајног Јуса Мучина Крњића 1874. године и покољ који из освете изврши његова пратња према Црногорцима који су се тог дана затекли у Подгорици (због пазаровања и других потреба), довели су црногорско-турске односе до стања толике затегнутости која се тек посредовањем Русије и осталих сила смирила тек толико да је избјегнут рат.¹²

Турска влада је била присиљена да изврши пресуде над починиоцима подгоричког покоља. Ова околност да је некада моћна Порта присиљена да под притиском Црне Горе и међународне јавности пристане да у Скадру буду објешена двојица осуђеника, да неколико талаца буде задржано под даљом истрагом и да остали буду послати на заточење у Азију, сасвим је разочарала скадарске Турке који су овај догађај коментарисали овако: „Дођоше кијаметски дани. Вјешају се Турци за Влахе. Тога још није било. Султан се у Стамбол покаурио”.¹³

У оновременом јавном мњењу, па и сумњичавим бечким листовима, успјех књаза Николе у овом спору са Турском коментарисан је као непоколебљива постојаност и дипломатичност Црне Горе која је први пут успјела да придобије наклоност свих великих сила, ангажованих око мирног рјешавања овог спора. У добро обавијештетним бечким листовима наглашавано је да тиме: „Сама размирица није ријешена, него је тек сада постала озбиљна. Само је отклоњена опасност да рат не букне исти час, а рат ће бити исто утолико извјесније и у ве-

¹¹ Исто.

¹² Више о томе: *Мемоари војводе Гавра Вуковића*, Убојство Јуса Муеина Крњића – сјеча Црногораца у Подгорици и Зети, Котор 1918, стр. 1-22; *Мемоари краља Николе*, стр. 135-142.

¹³ *Мемоари краља Николе*, стр. 149.

ћем обиму, што овом моралном победом Црне Горе не само она, него и хришћани у Турској добијају снаге и поуздања, а неуређени одношаји између њих то ће ускорити”.¹⁴

Књаз Никола водио је Црну Гору у сусрет догађајима. Устанак у Херцеговини био је само питање дана, а сарадња Цетиња и Београда око заједничке акције против Турске поставила је на дневни ред питања хришћанског становништва у Старој Србији. У овом контексту остварене везе са сјеверноалбанским племеном подстицајно су дјеловале на амбиције црногорског књаза, који је сматрао да је крајње вријеме за прелазак са пропагандно-политичких мјера на оружани сукоб са Турском. И доиста, до рата Црне Горе и Турске могло је доћи сваког часа, јер га је књаз систематски припремао од 1871. године.

Преокупиран догађајима у Херцеговини, гдје је црногорско четовање, још од почетка владавине његовог претходника књаза Данила, подстицајно дјеловало на храбре Херцеговачке устанике, књаз је са народне скупштине сазване на Цетињу – на Богојављање – поручио племенским главарима, митрополиту и народним првацима свуд наоколо Црне Горе, да је „дошла ура од устанка” и да је вријеме да се мач из корица извади. Састанак са херцеговачким првацима на Ловћену крајем јула 1875. осоколио је вође устанка који су управо иза тога још јаче разгорјели устаничке ватре по Босни и Херцеговини у толикој мјери да посредници европске дипломатије, бар тада, нијесу били у стању каналисати догађаје смјером интереса својих влада. Ангажованост Црне Горе на страни херцеговачких устаника учинила је рат са Турском врло извјесним, како је и предвидјела аустроугарска штампа.¹⁵

Упоредо са устанком у Херцеговини, дуж Лимске долине водили су сталне борбе васојевићки устаници рушећи турске карауле у Полимљу.¹⁶

Пратећи збивања у Херцеговини и Васојевићима, војвода Марко Миљанов јављао је писмом књазу Николи: „Набавили смо дурбин, Кучи разгледају град Медун, па кад буде Господарева воља, да се и ми с Турцима завадимо, најприје би смо на град кидисали”.¹⁷ Затим га истим писмом обавијештава „да је послао у Красниће једног улака именом Деду, да их зове на устанак, а да су одговорили да само чекају Господареву поруку, како они тако и Груде, па да се одметну”.¹⁸

¹⁴ Исто, стр. 150.

¹⁵ *Мемоари Гавра Вуковића*, Херцеговачки и васојевићки устанак 1875. и 1876. г., Сарајево 1925, стр. 53-54.

¹⁶ Исто, стр. 71.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, стр. 71-71.

Турска је на брзину прикупљала војску из далеких дјелова Царства и гомила према Србији и Црној Гори, појачавајући гарнизоне у Нишу, Новом Пазару, Скопљу, Призрену и Беранама. Пратећи турске припреме новосадска „Заства” поручивала је пријекорно књазу Милану: „Ако кнеже нећеш рат ти се мичи с престола, а ето с једне стране Србије, с друге кнез Никола с Црногорцима а с треће стране Босна и Херцеговина, и рат Турцима /... / ми хоћемо народну политику, кнеза Николу и рат с Турцима”.¹⁹

У свим пограничним подручјима Црне Горе према Турској устаничко врење било је у замаху током друге половине 1875. године. У стању опште узрујаности и очекивања даљих догађаја из Скадра су ширене гласине да су Црногорци напали Лесендро, Грможур и Враћину и да се Паштровићи и Грбљани спремају да „упадну у Арбанију”. Иако нетачне, ове гласине и страховања били су разлог да Porta пошаље јаке војне контингенте морем, преко Медове у Скадар, одакле су слата појачања Подгорици, Спужу и Жабљаку. Војском из другог правца појачани су гарнизони у Беранама и Сјеници. За Црну Гору, ангажовану у Херцеговачком устанку, настајала је све тежа ситуација јер се турска војска, спремна за напад, утаборила на Тари, Лиму и око Подгорице. Турски напади од Плава и Гусиња и жестоко сукоби на Левер-Тари са устаницима слутили су скори рат ширих размјера.²⁰

Турски притисак на Херцеговце, посредовање европске дипломатије и пораз устаника на Крсцу, средином децембра 1875. године, створили су пометњу међу вођама устанка. Ову кризу књаз Никола је покушао разријешити тражећи од својих савјетника оперативни план за даља дејства. Према пројекту који је поднио Врбица – како пише у својим мемоарима Гавро Вуковић – предлагана је устаничка реорганизација по моделу црногорске војске и формирање привремене заједничке херцеговачко-црногорске владе. Поред низа других мјера предлагано је и „да војвода Миљан Вуковић побуни Красниће и цио предјел до српске границе, а војвода Марко Миљанов Куче, Хоте и Груде; да се пошаље вјеран човјек да побуни Мирдите”.²¹ У вези са овим предлагало се: „Наша влада да има једног агента у Бечу, а једног у Биограду, одакле бише јављали шта се тамо мисли и ради”.²²

Да би предухитрили побуњеничко расположење у Мирдитима османске власти су, последице неуспјелих покушаја да за кајмакана овим племенима поставе

¹⁹ Исто, стр. 84-85.

²⁰ Исто, стр. 105-106.

²¹ Исто, стр. 141.

²² Исто.

неког од турских чиновника, вратила младог Пренк Биб Доду, дајући му титулу паше и именујући га кајмаканом Мирдитије са резиденцијом у Скадру.²³

По повратку из Цариграда турски и аустроугарски агенти упорно су покушавали придобити Доду понудама „у звањима, части и материјалној помоћи”, како би га потпуно одвојили од обећања која су његов стриц и он дали црногорском књазу. У томе су имали успјеха утолико што је узимајући новац према свима остао једнако неповјерљив. Управо тако је овом приликом поступио према Турцима који су, задржавајући га у Скадру, жељели имати потпуну контролу над његовим држањем према догађајима у Мирдитима. Ипак, млади Пренк Дода напустио је Скадар и склонио се у Ороши, центру Мирдита. Из добро утврђене куле својих предака предводио је антитурски покрет првих мјесеци 1876. године. Овим устанком Мирдита зачео се покрет за политичку аутономију Албанаца-католика, који је преко аустроугарске и италијанске пропаганде, и заинтересованости агената других европских држава, одиграо прологну улогу у постављању албанског питања у круговима оновремене европске дипломатије.²⁴

Мирдитски устанак, инспирисан и подстакнут поменутиим догађајима, није испунио црногорска очекивања ни довео до жељене сарадње, иако су готово за све вријеме емисари књаза Николе одржавали везе са Пренк Биб Додом. За јачање ове сарадње у циљу повјерљивих планова Цетиња и Београда, посебно је заслужан Ђон Марк Дода, стриц младог Пренка, као и други мирдитски емисари, које су априла 1876. из Црне Горе за Београд пратили црногорски официри. Везе са мирдитским устаницима, интензивирание пред рат Црне Горе и Србије против Турске, резултирале су ширењем повјерења и договорима књаза Николе са првацима Дебра и Дукађина, чији су емисари све чешће долазили на Цетиње.

Аустроугарски и италијански агенти су са особитом пажњом пратили овај „тајни” рад црногорско-албанских повјереника, увјерени да ову „католичку акцију” ваља искористити за сопствене планове и државне интересе. Слиједећи их у томе, турска обавјештајна служба ушла је у траг овој сарадњи, открила намјере преговарача између Цетиња и Ороша, а затим ухапсила и интернирала Пренк Биб Доду у Цариград.

²³ Пренк Биб Дода, син мирдитског првака Биб Доде (умор 1868), одведен је у Истанбул као талац непоћудних Мирдита и отуда враћен 1876. у намјери да смири устанак побуњених Мирдита.

²⁴ Више о томе: Bernar Stulli, *Албанско питање 1878-1881*, Загреб 1959; Б. Храбак, *Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги*, *Balkanica IX*, стр. 235-289; Ђ. Борозан, *Велика Албанија – историјекло, идеје, љракса*, Београд 1995, стр. 18-25.

Иако су на сузбијање размаха овог устанка, којим се огласио покрет за политичку аутономију, пресудно утицали бечки политички кругови, заинтересовани да одрже под контролом покрет католичких Албанаца, сјеверна Албанија остала је и даље простор за који је званична Црна Гора и даље показивала посебно интересовање, нарочито у вези са рјешавањем скадарског питања.²⁵

Политичка ангажованост аустроугарских и енглеских конзула око овог устанка, насупротив руским и италијанским очекивањима, помогла је Турској да онемогући даљу сарадњу сјеверноалбанским племенима са Црном Гором и Србијом и спута њихову намјеру да заједно са сусједним балканским народима отворе пут рјешавању албанског националног питања.

Уплив књаза Николе у свим овим догађајима био је мотивисан жељом да покрет остане у оквирима отпора Турској и под његовом контролом колико год је то било могуће.

V

Књаз Никола је настојао да држи под контролом устанички покрет у Херцеговини, иако се питање Босне и Херцеговине већ увелико налазило у посједу дипломатије великих сила које су о судбини ове турске покрајине расправљале у Берлину од маја 1876. године. Надајући се да ће му препустити Херцеговину, књаз је задржавао војводе Миљана Вуковић и Марка Миљанова да устаничким акцијама Васојевића дуж Лима и бунтовним покретом Куча не изазову сукоб са Турском и тиме изгуби наклоност од стране сила, која је, истина, сваким даном бивала све мања.

Споразумом о војној и политичкој сарадњи између Црне Горе и Србије, до којег је дошло после доста оклијевања с обију страна (16. јуна 1876), створени су потребни услови да се већ започетим припремама за рат да потпунији смисао.

Припреме за рат против Турске започеле су и у Србији и у Црној Гори на основу сопствених ратних планова, готово мјесец дана прије потписивања споразума. Црногорска војска била је подијељена у три дијела: прва и друга оперативна група према Херцеговини и на Лиму имала је офанзивну, а трећа према Албанији дефанзивну улогу.²⁶

²⁵ Више о томе: Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица 1996, стр. 550-560; У *"Historia e shqiperise"* констатује се: „Беч је настојао да држи на узди покрет Мирдита, који би могао да створи опасне компликације по њега”.

²⁶ Војском у Херцеговини командовао је војвода Петар Вукотић, а војском у Васојевићима, одређеном за офанзивно ратовање према Србији војвода Миљан Вуковић. Војска

Дефанзива на правцу према Албанији претпостављала је да ће турске снаге из Албаније бити неактивне и да ће у томе уздржаност католичких Малисора имати значајну улогу. Скадарски паша је, ипак, мјесец дана прије почетка рата покушавао уписати у низам Арнауте који су се томе противили, тражећи да буду опремљени и наоружани и да их војно не ангажују изван Албаније. У томе су, макар дијелом, успјели. Поучени искуством из скоро угашеног устанка, албански прваци показали су крајње неповјерење и обазривост према покушајима чињеним са црногорске стране да их поново придобију. Гавро Вуковић је у вези са овим покушајима забиљежио: „Чудновато је да ни Хоте, Груде ни Кастрате, који су били на прагу наше земље, нијесмо могли задобити за себе”.²⁷

Истовремена објава рата Турској од стране Србије и Црне Горе (30. јуна 1876) и ратовање на овом у првој фази дефанзивном а у другој фази офанзивном фронту, затекло је сјеверноалбанска племена у уздржаности и несигурности од које су страховале обје зараћене стране. Док су Црна Гора и Србија свим снагама изгарале у рату с Турском на извршењу задатог циља – ослобађања својих сународника од турског ропства – шефови дипломатије великих сила, Аустро-Угарске и Русије – Андраши и Горчаков, на састанку у Рајхштату (8. јула 1876) сагласили су се о сферама интереса својих земаља на простору Балкана и договорили да у случају распада Турске не допусте стварање једне велике заједничке словенске државе која би довела у питање њихове интересе. Размеђени тада потврђеним сферама интереса Србија и Бугарска прве су осјетиле посљедице овог, за све балканске народе, трагичног споразума између Андрашија и Горчакова.

Успјешно ратовање у Херцеговини црногорска војска крунисала је великом побједом на Вучјем долу 28. јула 1876, а затим је, под притиском Аустро-Угарске и уз прећутну сагласност Русије, била принуђена да напусти Херцеговину.²⁸ Пребацујући војску и појачавајући опсаду утврђених градова: Никшића, Спужа и Подгорице, књаз Никола је од почетка августа наредио форсиране ратне операције на јужном фронту. Да би предухитрио ратни размах црногорске војске на овом фронту, Махмуд-паша предузео је поход на Куче са три колоне низама, али је у сукобу на Фундини 14. августа његова војска поражена и онеспособље-

↗

на јужном правцу имала је тада дефанзивну улогу и била је под командом војводе Божа Петровића. Више о стању у Восојевићама: М. Дашић, *Васојевићи у устаницима 1860-1878*, Подгорица, 1992.

²⁷ *Мемоари војводе Гавра*, Херцеговачки и васојевићки устанак 1875. и 1876. г., стр. 218.

²⁸ *Мемоари војводе Гавра Вуковића*, Рат Црне Горе са Турском 1876, Цетиње 1929, стр. 18 и 19.

на за следеће бојеве и нападе на Црну Гору из правца Подгорице и Спужа. Опкољене турске посаде у утврђењима Спужа, Подгорице, Жабљака и Медуна очекивале су помоћ из Скадра.²⁹

Послије неуспјелог похода на Куче и преласка Албанаца, Ораховчана и Затријепчана, на црногорску страну, подигли су Турци јаке шанчеве на Диношу и према Грудама, како би спријечили Малисоре да се и они здруже са црногорском војском.³⁰

Пораз на Фундини присилио је Турке да будно мотре куда ће даље кренути удари црногорске војске. Истовремено поход Али-паше гусињског на Васојевиће завршио се великим губицима и одступањем. У октобру је црногорска војска славила освајање Медуна и прикључење читаве територије Куча Црној Гори. Међу заробљеницима које су послали на Цетиње било је нешто Турака из Гусиња и Малисора које је књаз одмах помиловао и пустио да се врате својим кућама.³¹

Због оваквог развоја догађаја турска влада је крајем августа 1876. вратила из Цариграда Пренк Биб Дода у намјери да придобије и поведе Мирдите, заједно са низомом, у рат против Црне Горе. Стриц младог мирдитског првака Кола успио га је задржати у оданости и обећањима датим књазу Николи утолико што је према сукобљеним странама остао неодлучан.³²

VI

Припреме за опсаду и освајање Подгорице прекинуте су наметањем двомјесечног примирја крајем 1876. на интервенцију Русије због тешког пораза српске војске код Ђуниса 29. октобра 1876. За вријеме овог примирја између Турске и Србије, с једне, и Турске и Црне Горе, с друге стране, од 1. 11. 1876. до априла 1877. мировање зараћених страна протекло је у знаку припрема за наставак рата. Преговоре о миру преузели су представници великих сила и водили их у Цариграду од новембра 1876. до средине јануара 1877. Како је Турска упорно одбијала захтјеве у погледу територијалних проширења Црне Горе и

²⁹ Исто, стр. 29.

³⁰ *Мемоари краља Николе*, стр. 380.

³¹ Исто, стр. 393.

³² Тек у ишчекивању могућег црногорског напада на Скадар јавио је књазу да је спреман у исто вријеме кренути са Мирдитима уколико га помогне новцем, оружјем и „бар са неколико топова”. За уговорени знак заједничког напада одређен је час преласка црногорске војске преко Бојане. Како до овога није дошло и због великог уплива аустроугарске службе која је већ увелико контролисала његово понашање, сав овај магловити план пропао је, или боље речено, одгођен за неко друго, повољније вријеме.

Србије, цариградска конеренција се разишла без резултата, остављајући Порти да преговоре о миру води посебно са Црном Гором и посебно са Србијом. Док је са Србијом ипак закључен мир 28. фебруара 1877, преговори са Црном Гором прекинута су 16. априла 1877. Али како је Русија већ 24. априла 1877. објавила рат Турској, књаз Никола је Посланицом од 26. априла позвао Црногорце под барјак „за ослобођење и уједињење нашега народа” и тиме продужио већ започето ратовање с Турском.

Уласком Русије у рат против Турске измијењене су околности даљег црногорско-турског ратовања. Сада се Турска нашла у дефанзивној улози на фронту према Црној Гори, јер је предстојала концентрација њених снага у Бугарској и на читавом фронту према Русији. То, међутим, није пореметило њен глобални план да концентричним нападом са три стране – од Гацка, из рејона Берана и из Подгорице усмјери снаге према Бјелопавлићима да би одатле здружени кренули према Цетињу.

Према црногорском ратном плану било је неопходно спријечити спајање турских снага у рејону Бјелопавлића и онемогућити продоре од Херцеговине и на јужном фронту – према Подгорици. Међутим, и поред побједе у Острошком кланцу јуна 1877. турске трупе под командом Сулејман-паше, од Никшића успјеле су да се крајем јуна споје са јединицама Али Саиб-паше, на јужном фронту и да се сконе у тврђаву Спуж. У исто вријеме из правца Берана пробијале су се турске снаге под командом Мехмед Али-паше и код манастира Мораче (24. 6. 1877) претрпјеле тежак пораз.

Како су у ово вријеме руске трупе пријешле Дунав, због чега је Порта затражила да се Сулејман-паша са трупама хитно пребаци у Бугарску, турске снаге напустиле су рејон Подгорице почетком јула 1877. Потом је услиједила снажна опсада Никшића, који је црногорска војска освојила 8. 9. 1877. године. Када је, након тога, заузета Билећа, представник аустријске владе при главном штабу књаз Николе Густав фон Темел ставио је до знања да ће сви наредни успјеси Црне Горе у Херцеговини бити узалудни.³³

При овако изнуђеној ситуацији тежиште војних операција пренијето је на јужни фронт и приморје, са основним циљем да Црна Гора овим ратом извојује излаз на море и прошири своје границе према Албанији. Услиједила је затим дужа опсада Бара, чија се посада предала 9. јануара 1878. године, а потом је заузет Улцињ, у који је 19. јануара ушао књаз Никола са војском. У међувремену је

³³ Аустроугарски изасланик при главном штабу књаз Николе фон Темел пренио је поруку министра Ђуле Андрашија и изјавио: „Ма како пресудило оружје ми задржавамо себи право да поправимо резултате борбе”, Н. Ражнатовић, *Црна Гора на Берлинском конгресу*, Цетиње 1979, стр. 22; Р. Распоповић, н. дј., стр. 271.

црногорска војска заузела неколико турских посада утврђених на Скадарском језеру и планирала напад за освајање Подгорице. У паници насталој усљед гласина о могућем продору црногорске војске ка Скадру, по овом граду су се могли чути стални телали: „Ко је Турчин пушку у руке, ударише Црногорци на Скадар”. Скадарски паша вапио је за помоћ из Љеша, Кроје, Тиране, Елбасана, Драча, Валоне и Пећи. Турска војска се ушанчила од Бојане, преко Тарабоша до поврх Широчког виси, припремајући се за одбрану. Помоћ турског низама из споменутих градова и Подгорице била је слаба. Што се Малисора тиче, и њихов одзив био је скроман и свео се на повремени долазак појединих барјактара са дружином од по 20-30 људи који су се кришом враћали у своје планине. Тиме се нетрпељивост између низама и Малисора стално појачавала.³⁴

Док је био у Улцињу, књаз је разматрао план напада на Скадар повјеравајући да војску у овом правцу поведе војвода Божо Петровић. Планирао је такође да дио војске под командом војводе Петра Вукотића појача опсаду Подгорице, а он да са дијелом заузме Лесендро и Грможур и упуту тај део војске Крајином на освајање Тарабоша. Међутим, у путу од Улциња ка Вирпазару примио је телеграм да је турска затражила мир и да велике силе у том правцу посредују заустављању руских трупа које су послје освајања Једрена побједоносно ишле ка Цариграду. И књаз Никола се понадао да ће га примирје затећи у освојеном Скадру, па је пожуривао напад на Тарабош, али када је улогорени дио војске код Св. Ђорђа на Бојани био спреман за прелазак и напад, стигао је нови телеграм (30 јануара) да је у Једрену закључено примирје.

Руски војници нијесу стигли да у Цариграду мачем потраже правду за обећани храм Свете Софије, као ни црногорски ратници да пободањем побједничке заставе на зидине стародревног Скадра покажу да су се вратили на своје средњовјековно упориште.

Према одредбама Санстефанског мира од 3. марта 1878, уз потпуно признање независности, Црна Гора је требало да добије знатно територијално проширење, као и Србија, али противљење Аустро-Угарске што Русија једнострано диктира Турској услове мира изазвало је замашну дипломатску акцију за ревизију усвојених одлука. Помогнута од Енглеске, Њемачке и Француске, Аустро-Угарска је успјела да на Берлинском конгресу (13. 06. – 13. 07. 1878) изврши ревизију одлука Санстефанског мира и умањи уговорене територијалне компензације Црној Гори и Србији. И поред тога, Црној Гори су, поред потпуног признања независности, припали градови: Никшић, Колашин, Служ, Подгори-

³⁴ Мирдитска племена остала су потпуно по страни од помоћи Скадру, иако је Порта крајем августа 1876. вратила Пренк Биб Доду из Цариграда и дала му титулу паше, с намјером да придобије мирдитска племена за рат против Црне Горе.

ца, Жабљак, Бар, Плав и Гусиње. Међутим, због отпора Турске и у том циљу формиране Албанске лиге, Плав и Гусиње су препуштени Турској, а Црној Гори је тек крајем 1880. године враћен ионако освојени Улцињ с приморским појасом до Бојане. Употребом и злоупотребом Албанске лиге против Црне Горе и Србије, Албанци су у већини преузели улогу посљедњих и одлучних бранилаца и чувара султанских права на просторима балканске Турске. Окупљени по вољи Порте на програму одбране територија које су током рата 1876-1878. заузеле црногорска и српска војска ослобађајући своје сународнике од турског ropства, Албанци су, одбраном територија, путем ове лиге, формиране у Призрену 10. јуна 1878, назначили сопствене аспирације везујући своју судбину за султана и турски феудални систем.

Одлуком Берлинског конгреса о разграничењу Црне Горе и Турске у простору тзв. Турске Албаније, повучена је неприродна граница која је нарочито до предаје Улциња Црној Гори, а и након тога, све до посјете књаза Николе и договора постигнутих са султаном Абдулхамидом 1899. године, била чест узрок сукоба око имања, катуна, испаша, вода и шума, због којих је било много жртава на обје стране. Осим што је била „неприродно пројектована”, ова граница није била ни трасирана на земљишту, тако да је и том неодређеношћу, као и прекидањем дотадашњих навика, била узрок честим сукобљавањима.

VII

Послије Берлинског конгреса Русија и Аустро-Угарска су настојале да спрјече уплитање других сила у рјешавање источног питања старајући се да одрже status quo. Међутим, у политичким круговима балканских држава, прије свега Црне Горе и Србије, разматране су могућности споразумијевања балканских влада о територијалним аспирацијама на просторе старе Србије, Албаније и Македоније. Наиме, за вријеме посјете књаза Николе краљу Александру Обреновићу 1896. године у Београду су вођени политички разговори и о територијалним аспирацијама у назначеном правцу. Сусрет у Београду 28. јуна, на Видовдан, протекао је и у знаку испољавања „националног патриотизма”. Наиме, у здравици коју је одржао у част српског краља, црногорски књаз је, поред осталог, рекао да му као брату драгом доноси „братски поздрав јужног српства, Црне Горе – Зете, Балшића, Црнојевића и Мога дома, стране у којој се непрекидност српске самосталности вјерно и срећно очува са много жртава и прегнућа”.³⁵ Овом приликом прецизирана су подручја политичког дјеловања: Србије према Косову и у Македонији, а Црне Горе у сјеверозападној Албанији и Метохији.

³⁵ „Грлица”, Цетиње 1897, бр. 44; Р. Распоповић, н. дј., стр. 500

За вријеме узвратне посјете краља Александра књазу Николи на Цетињу 1897. године ближе су дефинисане границе „интересних сфера” Србије и Црне Горе на просторима Новопазарског санџака, Косова, Метохије, Сјеверне Албаније и Македоније.³⁶ Наиме, према Нацрту, односно пројекту споразума који су потписали испред српске владе предсједник Ђорђе Симић, а испред црногорске министар иностраних послова Гавро Вуковић, у члану 4 садржана је сљедећа формулација: „оба владоца сагласили су се у случају распада турске империје да граница између Србије и Црне Горе иде средином Санџака новопазарског, тако да Нова Варош, Сјеница и Нови Пазар припадну Србији а Пљевља и Пећ Црној Гори. Од границе Новопазарског санџака имала би се повући што правија линија на југ, која би оставила Србији Скопље, Тетово и Охрид, а Црној Гори Ђаковицу, Призрен и Дебар. На југу од Охридског језера српска граница имала би поћи к истоку, обухватити Битољ, Водену и Јеницевардар и спустити се на Јегејско море испод Солуна, остављајући Солун Србији; а црногорска граница ишла би западно на Јадранско море у правцу Валоне (по Гавру Вуковићу Охрид би припао Црној Гори и Албанија са Скадром и Драчком до ријеке Шкумбе)”.³⁷ Иако је овај план био преамбициозан, важан је спомена и због околности које су утицале да до његове реализације не дође. Мада је Османско царство сталним унутрашњим кризама ишло на руку владама у Београду, на Цетињу и Софији да утичу на поновно отварање Источног питања, опште околности у Европи нијесу биле повољне за то, јер је и Русија упорно савјетовала да се избјегне отварање македонског и албанског питања.³⁸ Што се Албаније тиче, Гавро Вуковић је сматрао веома опасним већ остварено аустроугарско упливишање у њој, као и неспоразуме с Италијом по том питању. Енглеску ангажованост сматрао је најопаснијом и у вези са тим је констатовао: „Енглеска да узме под заштиту Арбанију, положај Црне Горе постао би погибелан”.³⁹

Плашећи се патронатства над Албанијом неке од поменутих сила и врло несклон аутономији Албаније, књаз Никола је „намислио да задобије симпатије муслиманских Арнаута, који немају ослонца до од самога султана, ма да је и његов уплив почео био да опада”.⁴⁰ О значају Албаније за очување турских позиција на Балкану Г. Вуковић је између осталог констатовао: „Арбанија је била султану као зеница у оку. На европској страни царства највише је у њу полагао.

³⁶ Р. Распоповић, н. дј., стр. 503

³⁷ Исто.

³⁸ *Мемоари Гавра Вуковића*, Из дипломатских односа Црне Горе с Енглеском, Француском, Бугарском, Аустријом и Турском, Цетиње 1929, стр. 44.

³⁹ Исто, стр. 45.

⁴⁰ Исто.

С тога је уложио све снаге, да Енглеска не отцијепи Арбанију од Турске, јер кад би њу изгубио не би му више било сједишта у Јилдизу”.⁴¹

На Цетињу се процјењивало да је потребно искористити ову султанову склоност к Албанцима и укључити се у њихову „одбрану” од поменутих сила. У томе се имало успјеха утолико што су раније везе и односи са Малисорима и Мирдитима код првака ових и других сјеверноалбанских племена будила увјерење да често говоре: „кад не би смо били султанови, најрадије би смо били под црногорским књазом”. Али, придобити султана да ради у корист зближавања албанских мухамеданаца са Црном Гором, уз спутавања њихове жеље за аутономијом, била је више него сложена и веома опасна авантура, сматрао је Гавро Вуковић. Тешко је било и претпоставити да султан пошаље из свога окружења изасланике у Албанију који би радили у овом правцу, иако су између султана Абдулхамида и црногорског књаза и о томе вођени разговори. У оквиру ове замисли било је ријечи и да се књаз Мирко (други син књаза Николе) именује за султановог ађутанта како би у својству великог војводе зетског, гдје је био повелик број мухамеданаца, била прикривена разна дипломатска нагађања око црногорског уплива у сјеверној Албанији. И овај план показао се магловитим и нереалним.

Иако су дуж читаве црногорске-турске границе према Албанији од мора до планине Мокре били чести инциденти око отмице стоке и коришћења терена за испашу, књаз Никола није испуштао из круга својих политичких интересовања албанска племена у скадарској Малесији. Раније остварен утицај одржавао је и развијао преко конзула у Скадру и врло утицајног малисорског првака Сокол Баца Ивезаја којем је, по емигрирању у Црну Гору, дао чин бригадира (генерала).⁴² Полазећи од дотадашњих веза с Албанцима-католицима, помажући их финансијски колико је могао, утицао је једнако и на придобијање мухамеданца у приграничним зонама. Сходно политичким процјенама положаја Црне Горе у случају већих међународних заплета, књаз Никола је ове везе и односе користио и у циљу могућег ширења црногорских граница, ишчекујући шире ратне заплете на Балкану.

VIII

Послије аустроугарског проглашења анексије Босне и Херцеговине (7. октобра 1908), и након узалудних протеста које су тим поводом чиниле владе Црне

⁴¹ Исто, стр. 46.

⁴² Н. Ракочевих, *Црногорско-албански односи 1878-1914, њодине*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, стр. 127.

Горе и Србије, књаз Никола је, због све извјесније аустроугарске агресије на Црну Гору појачавао везе и у назначеном албанском правцу. Снажна аустроугарска пропаганда из конзулата у Скадру, и широм Албаније, будно је мотрила и провјеравала смисао ових веза.⁴³

Пратећи збивања у Албанији у вези са младотурском револуцијом од јула 1908. године и све масовнији национални покрет Албанаца у који се уплитала Црна Гора пружајући помоћ и дајући уточишта малисорским правцима, побуњеницима и одбијеглом становништву током 1910. и 1911. године, краљ Никола се политички потпуно експонирао у каналисању албанског питања у планираном смјеру.⁴⁴ Наиме, са првацима: Сокол Бацом Ивезајем, Бајрамом Цуром, Исом Бољетинијем, Хасан-бегом Вучитрнцем, Сулејманом Батушом и бројни другим емигрантима који су се током малисорске буне склањали у Црну Гору, разговарао је о пружању помоћи угроженом и обескућеном албанском становништву и помагао их у складу са поруком митрополита Петра I Петровића Његоша: „Наша врата слободе нек су сваком слободу иштућем отворена, и то нек ви је аманет”. У „Гласу Црногорца”, средином октобра 1910, објављен је проглас којим се, поред осталог, саопштава да је Црна Гора „била сигурно уточиште за све који су склониште у њој потражили без разлике вјере и народности, дијелећи с њима до бољих прилика, свој скромни кров и трудом зарађену кору хлеба”. Влада Лазара Томановића здушно се ангажовала око смјештаја и прикупљања сваке врсте помоћи политичким емигрантима и бројном становништву из сјеверне Албаније које је избјегло у Црну Гору. Током 1911. године младотурски режим је насиљем над Албанцима још јаче распирио њихову ионако декларисану националну посебност коју нијесу били спремни жртвовати за тзв. отоманску нацију.⁴⁵

Пратећи захуктали албански покрет за аутономију „Цетињски Вјесник” у чланку „Аутономна Албанија” критиковао је политику младотурског режима и жалио што „питање аутономије Старе Србије спава мртвим сном”. Аутор чланка напомињао је да се поред признатих интереса Аустро-Угарске и Италије мора водити рачуна и о интересима Црне Горе, утолико прије што „аутономна Албанија мора да је првенствено акциона сфера Црне Горе”.⁴⁶

⁴³ Исто, стр. 128-129.

⁴⁴ Р. Драгићевић, *Малисорска буна 1910-1911*, Записи IX, Цетиње 1940, стр. 140-159; М. Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, Београд 1985 (приредио Андреј Митровић), стр. 235-238, 239-240 и 240-241.

⁴⁵ Н. Ракочевић, н. р., стр. 142-143.

⁴⁶ Исто, стр. 136.

Држећи отвореном црногорску границу према турској Албанији, упркос све жешћим приговорима иностраних политичких кругова, краљ Никола је пажљиво послушнвао припремање балканске буре и изјављивао да Црна Гора жели пуну неутралност у албанском питању. Радећи истовремено да устанички замах Албанаца ослаби турску управу у Албанији, црногорски суверен је увјеравао представнике европских сила да су послјије договореног рока о одласку албанских емиграната из Црне Горе остали само они који живе од своје зараде. Међутим, и даље је преко својих повјереника подстицао и помагао устанак Малисора, увјерен да ће сјеверну Албанију отргнути од Турске. Поред официра и 700 пушака за наоружање Хотима, Кастратима, Климентима, Шкрељима и Грудама, помагао је и дозвољавао територијалним батаљонима црногорске војске да према потреби с простора Куча прелазе границу и помажу Малисорима.

Иако је свима било јасно да је Црна Гора уплетена у ову побуну, на сталне турске оптужбе и подозрења с аустроугарске стране, црногорска штампа је упорно истицала неутрално држање црногорске владе, тражећи да Турска заведе ред у својим пограничним зонама према Црној Гори. Порта је то и учинила, повјеравајући Тургут-паши казнени корпус који је од 18. априла до 8. јула 1911. прокрстарио уздуж и попречио сјеверном Албанијом палећи, рушећи, убијајући и разгонећи малисорске устанике и недужно становништво. Прогласом од 12. маја Тургут-паша је побуњеним Малисорима обећао помиловање уколико се у року од 5 дана врате, предају оружје и повинују султановим наредбама. Како одзива није било све док Висока порта није, 14. јуна, преко посланика на Цетињу, обећала општу амнестију свим побуњеницима без разлике „ако у року од 10 дана пристану на понуђене услове”. Мада се рок амнестије продужио на укупно 30 дана из разних разлога, сви албански емигранти у Црној Гори били су увјерени у неминовност даље борбе за потпуно одвајање од Турске. Управо тако су и поручили скадарском бискупу Срећију који их је средином јуна 1911. посетио док су били смјештени око Подгорице, говорећи му: „да они никада турски неће бити, и да ће се за ослобођење свог завичаја борити до краја”.⁴⁷

На овој основи настао је, на скупштини у Герчу 23. јуна 1911. Меморандум у 12 тачака потписан од 22 делегата малисорских устаника. У њему је садржана суштина захтјева за локалном владом и администрацијом на основу којих је јасно дефинисан захтјев за потпуном аутономијом. До истека рока амнестије према споразуму који су потписали малисорски прваци са турским послаником 2. августа 1911, турска влада је уз „посебне олакшице” одредила давање помоћи повратницима за обнову порушених и спаљених домова. Тако су се Малисори,

⁴⁷ Исто, стр. 147.

тешка срца и уз жестоке пријекоре и негодовања против својих првака, вратили у своја опустошена села и планине.

Црна Гора се оваквим расплетом кризе ријешила тешкоћа у којима је финансијски озбиљно исцрпљена. Учествујући у овом „рату без рата“, неколико мјесеци је несебично помагала и спашавала малисорске избјеглице од потпуне пропасти. Покушај краља Николе да српску владу увјери у корисност заплета у Албанији које би „у згодном часу“ ваљало искористити за заједнички напад на Турску, те да у том циљу носе трошкове издржавања емиграната које је ваљало задржати, наилазили су на неповјерење и игнорисање. О томе је, уосталом, представник српске владе увјеравао представнике Русије и Италије да нити помажу нити ће помагати ратоборну политику црногорског краља. Како се о овим активностима краљ Никола није консултовао с Петроградом, иако је на основу потписаног уговора на то био обавезан његови планови нијесу наилазили на разумијевање у Петрограду. У Риму и у Београду ове његове политичке амбиције биле су све сумњивије.⁴⁸

Када је Италија с јесени 1911. заратила с Турском, Малисори су то искористили за нову оружану побуну крајем марта 1912. године. Овога пута црногорска влада и краљ Никола остали су уздржани према догађајима у Малесији. Из Беча се већ увелико звецкало оружјем. Уосталом, припреме за стварање Балканског савеза између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе, у којима се на Албанију гледало као на дио турске територије, предодређене за подјелу према сферама интереса о којим се интензивно разговарало, већ су биле у пуном јеку. У новонасталим околностима Аустро-Угарска је силним расипањем новца и пропагандном политичком акцијом увелико одвајала Малисоре од Црне Горе. Извјештаји из Албаније потврђивали су процјене о промјени политичког расположења међу Албанцима-католицима према Црној Гори. То се осјетило приликом нових покушаја краља Николе да утиче на размах устаничких расположења у Малесији. Међутим, и поред великог уплива италијанске и аустроугарске пропаганде на њих, краљ Никола није одустајао од територијалних амбиција према скадарској Малесији.

Припреме за покретање Малисора повјерио је бригадиру Блажу Бошковићу и већ 4. августа нови устанак је био на помолу, јер су Груде извршиле напад на једну турску караулу. Међутим, Хоти се овом приликом нијесу одазвали. Нови напади Црногораца и Арбанаса из простора Груда услиједили су 6. августа на утврђене шанчеве на Диношу и Планиници. Један број Малисора са четом Горњокучког батаљона напао је 14. септембра турске положаје. Ови заједнички на-

⁴⁸ Исто, стр. 150.

пади и гранични инциденти наговијестили су даљу успјешну сарадњу у рату Црне Горе са Турском који се убрзано припремао.

IX

На сједници ратног савјета од 3. октобра 1912. године, на питање краља Николе: „Да ли наша војска да иде на Скадар или Стару Србију”, Јанко Вукотић је одговорио да је Скадар „животна потреба за Црну Гору”. Како су сличног мишљења били и остали чланови ратног савјета, одлучено је да од укупно једанаест бригада на правац према Скадру буде упућено осам бригада, а три према Санцаку и Метохији.⁴⁹ Према члану 3. Војне конвенције коју су у Луцерну (Швајцарска) 3. октобра 1912. потписали представници Црне Горе и Србије договорено је да у рату са Турском „црногорска војска дејствоваће главном армијом операцијским правцем Скадар-Сјеверна Албанија-Дебар-Кичево-Битољ. Споредна црногорска војска дејствоваће у Новопазарском санцаку”.⁵⁰

У Прокламацији поводом уласка Црне Горе у рат против Турске 9. октобра 1912. године, поред главног ратног циља – ослобођења још неослобођених дјелова српског народа од турске власти – краљ Никола назначио је и прикључење скадарске Малесије Црној Гори.⁵¹ Овако назначен „албански правац” црногорске спољне политике, ма колико заснован на историјским разлозима, носио је бројне опасности, међу којима је укључивање исламског и католичког становништва представљало ризик за национално културно и језичко јединство Црне Горе. Управо зато су краљ Никола, као и Гавро Вуковић (бивши министар иностраних послова), више пута изражавали бојазан од могуће албанизације Црне Горе уколико се ова економски важна област, скадарска Малесија, прикључи Црној Гори. Италија и Русија биле су отворено против „албанског правца” црногорске спољне политике.⁵²

Међутим, упркос њиховим мишљењима и оштром противљењу Аустро-Угарске, црногорска и српска влада настојаће да путем политичке аутономије сјеверноалбанских католичких племена предуприједи намјере сила о стварању аутономне Албаније. Наиме, док се у Лондону на првој амбасадорској конференцији од 17. до 20. децембра буде разматрало „албанско питање” поводом

⁴⁹ Р. Распоповић, н. дј., стр. 525; Више о томе: М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970.

⁵⁰ Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. V, Београд 1985, стр. 851.

⁵¹ Н. Ракочевић, н. р., стр. 154.

⁵² Више о томе: Р. Распоповић, н. дј., стр. 524-528.

ратног примирја и проглашења „албанске независности” у Валони 28. новембра 1912, црногорска и српска влада одлучиле су се на још једну употребу мирдитског првака Пренк Биб Доде у циљу стварања политичке аутономије Албанаца у сјеверној Албанији под патронатом Цетиња и Београда.⁵³ Овај план показао се магловитим и нереалним, као и избор Сјеверне Албаније за главни спољно-политички циљ у овом рату.

На почетку рата против Турске, Црна Гора је, од укупно 35.600 војника на дан објаве рата, 23.000 сконцентрисала у рејону Подгорице и Бара, распоредивши их у двије колоне за операције којима је главни циљ био освајање Скадра. За овакав ратни план пресудни су били економски разлози. За операције у правцу Скадра формиран су – Зетски одред под командом престолонаследника Данила и Приморски, под командом председника владе генерала Митра Мартиновића. Иако су успјешно прешле границу, трупе Зетског одреда споро су напредовале према Скадру. Мада су 28. октобра заузеле Бардањолт, главни положај за одбрану Скадра, изгубиле су га у турском противнападу и тиме ослабиле могућност за нови напад на скадарско утврђење. Када је Приморски одред разбио турску војску на граничном правцу, краљ Никола је одустао од напада за поновно заузимање Тарабоша и тиме, чини се, пропустио драгоцену прилику да се Скадар заузме. У међувремену, Источни одред, којим је командовао дивизијар Јанко Вукотић, до 4. новембра 1912. заузео је Мојковац, Бијело Поље, Беране, Плав, Гусиње, Пећ и Ђаковицу.

Почетком децембра 1912, на захтјев турске владе и уз посредовање великих сила, потписано је примирје између балканских савезника и Турске. Овај прекид војних операција Турска је искористила за ојачање гарнизона у Скадру. У међувремену отпочела је рад Амбасадорска конференција великих сила у Лондону 17. децембра 1912. године. Тиме је питање Албаније и Скадра као њеног дијела ушло у дипломатска промишљања великих сила о стварању аутономне Албаније под „сизеренством султана” и њиховом заштитом. У првој фази рата један број Албанаца-католика из Малесије био је у саставу Приморског одреда од његовог преласка на лијеву обалу Бојане. Наиме, у једном саопштењу о почетку ратних операција истиче се да „Малисори јуначки потпомажу наше трупе”, а српски посланик са Цетиња јављао је 16. октобра влади у Београду да је „сада за Турску велика неприлика, а за Црногорце велика срећа што су Малисори уз Црногорце”.⁵⁴ Међутим, потпуно је била другачија ситуација с Албанцима-муслиманима, који су се приликом напада црногорске војске на Плав, Гуси-

⁵³ Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД) – ПО, 1912, ф. IV, 1/1 – XVI, док. 2, IV/167; Више о томе: Р. Распоповић, н. дј., стр. 550-560.

⁵⁴ Н. Ракочевић, н. р., стр. 155.

ње, Ругову и по Метохији повлачили заједно са турским низаом све дубље у Албанију. Њих су, заправо, предводили Риза-бег Ђаковац, Бајрам Џури и Асан-бег Махмутбеговић, познати по ранијем непријатељству према Црној Гори.⁵⁵

Пошто конференција амбасадора великих сила у Лондону није успјела да одржи мир између балканских савезника и Турске, рат је настављен почетком фебруара 1913. године. Пред тродневни велики напад црногорске војске на скадарска утврђења (7, 8. и 9. фебруара), краљ Никола је у ратном штабу на Грудима 6. фебруара примио бројне Малисоре и њихове прваке који су изјавили да га признају за свога владара. Овом приликом замолили су да заједно са црногорском војском у заузимању Скадра учествује и 3.000 Малисора. Према заповијести о нападу од 7. фебруара 1913. био им је повјерен правац Јубани – кула Даут-аге.⁵⁶

Пласирањем идеје о аутономној Албанији, Аустро-Угарска је све успјешније раскидала црногорско-албанску сарадњу. Министар спољних послова гроф Берхтолд упорно је истицао да је Беч заштитник Албанаца-католика у скадарској Малесији.

Док се неуспјела опсада Скадра, уз велике црногорске губитке и помоћ Србије, настављала, Амбасадорска конференција у Лондону усвојила је 22. марта 1913. одлуку о разграничењу Црне Горе и Албаније и о томе 28. истог мјесеца обавијестила црногорску владу. Према овој одлуци Конференције, међународној комисији повјерено је да линију разграничења повуче правцем: преко Скадарског језера десном обалом Бојане, остављајући Тарабош Албанији, до јадранске обале. Оваквом одлуком Скадар је припао Албанији. Граница од Скадарског језера према Метохији ишла је тако да су Хоте, Груде и Тузи са околином припали Црној Гори, а Кастрати и Клименте – Албанији. Затим је гранична линија ишла из Гусиња и Плава вододјелницом Лима и Дрима, тако да се са високих планина спустила јужно од Ђаковице на Бели Дрим.⁵⁷

Конференција амбасадора усвојила је одлуку о разграничењу Албаније са Црном Гором и Србијом назначавајући линије разграничења на основу којих је међународна комисија добила задатак да их непосредно на терену обиљежи. Комисију за разграничење сачињавали су представници сила Тројног савеза и Тројног споразума. Она је имала задатак да спроведе одлуке конференције не мијењајући усвојена рјешења, осим у погледу земљишта око Бојане и близу

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто, стр. 156.

⁵⁷ Више о томе: М. Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912-1913. године*, Историјски часопис XXXVI, Београд 1989, стр. 149-161.

Скадарског језера.⁵⁸ Покушај црногорске владе да образложи захтјев за прикључење подручја Клименти, који као клин територијално улази у простор Црне Горе, није наишао на разумијевање Едварда Греја. На исти начин одбијен је и предлог српске владе да подручје Љуме, југозападно од Призрена, и простор Краснића, југозападно од Ђаковице, прикључи Краљевини Србији.⁵⁹

Како је црногорска влада 1. априла одбила демарш великих сила од 28. марта, улиједила је, већ од 2. априла, поморска демонстрација аустроугарских, италијанских, њемачких, британских и француских војних снага. Руско посредовање завршило се одвраћањем српске владе од војног ангажовања у помагању црногорској војсци 7. априла 1913, чиме је положај Црне Горе знатно погоршан. Тек од 19. априла отпочели су преговори црногорских представника са командантом одбране Скадра Есад-пашом о условима предаје града и евакуацији турских трупа. Престолонаследник Данило и Есад-паша споразумјели су се 22-23. априла о предаји града и уласку црногорских трупа сљедећег дана, 24. априла. Већ 27. априла представници великих сила ултимативно су тражили да црногорске трупе хитно напусте Скадар. Црногорска влада је одговорила да остаје при одлуци од 21. априла, којом је тражила да се питање Скадра разматра у складу са мировним уговорима које ће чланице Балканског савеза закључити са Турском.

Међутим, на сједници од 1. маја, ултимативни захтјев аустроугарског и противљење италијанског представника заострили су односе између Беча и Рима у мјери која је запријетила интернационализовањем Скадарске кризе. У таквим околностима на Цетињу је 3. маја одржана сједница Крунског савјета, на којој је превагу добило мишљење да се Црна Гора супротстави Аустро-Угарској у случају напада. Краљ Никола је мимо овог договора одлучио да преда Скадар међународним снагама и о томе је 5. маја обавијестио предсједавајућег Конференције у Лондону сер Едварда Греја. Такав став образложио је „интересима мира”.⁶⁰ На основу оштрих пријетњи да „поштује одлуке Европе” и у вези с депешом предсједника српске владе Николе Пашића у којој је сугерисано да пред ултиматумом попусти како би се избјегао „оружани сукоб са Аустријом” и не доведе у питање тековине српског народа у овом рату, краљ Никола је другог дана рада Крунског савјета (4. маја) одлучио да повуче црногорску војску из

⁵⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. VI, Београд 1983, док. бр. 249.

⁵⁹ Исто, књ. VI, св. 2, Београд 1981, док. бр. 118, 233.

⁶⁰ У Конвенцији о предаји града међународним снагама напомиње се да је „краљ Црне Горе одлучио 22. априла (5. маја 1913) у вишем интересу мира, да своје трупе изведе из Скадра и да судбину града провјери европским Великим силама”. АЦГ МИД, 1913, ф. 165, док. 495; Послије предаје града влада Митра Мартиновића поднијела је оставку.

Скадра. Том приликом је између осталог рекао: „Ја сам се дуго борио са самим собом. Оваквим мука нијесам имао за свих педесет година моје владавине. Велика је одговорност на мени. Ријешо сам се да до краја испијем чашу горчила. Морам попустити и Скадар, сан моје младости, напустити. Скадар увјенчан хиљадама грובה мојих најбољих војника. Скадар, закониту баштину Црне Горе, услов њеног будућег живота”.⁶¹

Предаја Скадра међународним снагама великих сила обављена је на основу Конвенције потписане 5. маја између представника Црне Горе, цивилног гувернера Скадра Петра Пламенца, и команданта међународних трупа, британског вицеадмирала Сели Бернеа. Црногорске снаге су евакуацијом из Скадра 14. маја завршиле свој поход и боравак на територији скадарске Албаније.

Предаја Скадра представљала је крах вишедеценијских амбиција црногорског краља о прикључењу скадарске Малесије Црној Гори.

Đorđe BOROZAN, D. Sc.

NORTHERN ALBANIA AND THE ALBANIANS IN THE POLITICAL PLAN OF KING NIKOLA

Summary

North-Albanian tribes and their strategic position close to the eastern parts of Montenegro and Metohija, were a constant point of interest for King Nikola I Petrović – Njegoš.

Although perpetually in a latent or actual state of war with Turkey and preoccupied with his plans to free his countrymen of Turkish dominion, King Nikola lead a very aggressive policy towards north Albania and Old Serbia. The deep cultural, social and ethnic traces left there by Serbian dynastic families, Vojislavljević, Nemanjić, Balšić and Crnojević gave the Petrović dynasty reason to believe in the legitimate rights of Montenegro over this region.

This supposition was also based on the common traits of the Montenegrin and Albanian tribes whose Slavic and Christian character had been preserved by long intermixing and mutual dependence.

Another reason for King Nikola's interest in north Albania and particularly in the part called Skadarska Malesia, were Montenegro's dire economic needs. Consequently, Ska-

⁶¹ Записи, орган Историјског друштва, Цетиње, св. X/36, стр. 108, 109. Поводом ове одлуке краља Николе предсједник владе Митар Мартиновић поднио је оставку. Тиме је сједница Крунског савјета завршена.

dar never ceased to be one of Montenegrin strategic goals, from the great eastern crisis from 1875 to 1878, to the end of Montenegro's war effort in the First World War. However, regardless of the fact that Montenegro twice managed to seize Skadar, at the London Conference in 1912 the great European powers still allotted this region to the newly formed Albanian state.